

- А. Фонов. // Российский экономический журнал. – 1992. – № 9. – С. 97-111.
31. Шумпетер Й. Теория экономического развития : пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1992. – 455 с.
32. Alexakha A. The criterion of society's level of development [Електронний ресурс] / Alexakha A. – Режим доступу: <http://www.e-ir.info/2011/05/17/the-criterion-of-societys-level-of-development/>
33. Brinkman R. Cultural Economics / R. Brinkman. – The Hapi Press, 1981. – 432 p.
34. Kuznets S. Modern Economic growth: Finding and Reflections / S. Kuznets. // The American Economic Review, Vol. 63., No.3., June 1973. – P.247-258.
35. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Офіційний сайт. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>

УДК 339.923: 061.1

Копистира А.М.,
к.е.н., доцент кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка

ТИПОЛОГІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Загальновідомо, що українська економіка є висококорумпованою. Однак, протягом 1991-2013 рр. у способах організації корупційних ринків та корупційних схем відбувались зміни, які важко узагальнити без проведення типологізації корупції як системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми типології корупційних держав вивчаються протягом чотирьох десятиліть такими дослідниками, як А. Шляйфер та Р.У. Вішни, С. Роуз-Акерман, М. Джонстон та іншими із застосуванням дедуктивних та індуктивних методів. Дослідження цієї проблеми містять як опрацювання значного обсягу емпіричних даних, так і вагомий теоретичний доробок. Емпіричне підґрунтя типологізації найчастіше становлять розвинені країни Заходу, країни Південно-Східної Азії, Латинської Америки та Африки, а також Росія. Україна рідко потрапляє у поле зору іноземних економістів. Однак для подальшого вирішення проблеми корупції в нашій країні необхідно вивчити структуру і виділити типи цього явища та їх динаміку протягом періоду незалежності.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичного доробку у сфері типологізації корупції в державах та застосування існуючого теоретичного доробку для типологізації корупції в Україні протягом 1991-2013 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спроби типологізації держав за моделями корупції існують давно. Так, у 1993 р. А. Шляйфер та Р.У. Вішни [7, с. 604-611] виділили 3 типи держав за наявністю конкуренції на ринках корупційних послуг та особливостями таких ринків: 1) централізована корупція, 2) децентралізована корупція та 3) конкурентна система корупції.

Централізована корупція – монополістична система, подібна до олігопольної змови, де відстежується і карається саме підвищення окремих хабарів. Надання державних послуг є централізованим і підпадає під єдиний бюрократичний контроль. Наявний високий ступінь визначеності – кому, скільки і за що платити. Економічний агент, що сплатив хабар, обов'язково отримає оплачене благо і не буде змушений сплачувати за нього додаткові хабарі у майбутньому. Сума первинного хабара визначається бюрократичною вертикаллю централізовано і ділиться між всіма бюрократами, що відповідають за надання оплаченого державного блага. Для такої моделі характерними є порівняно низький рівень хабарів, що забезпечує безперервний попит на державні блага, але високий загальний обсяг хабарів. Є можливою за наявності: 1) підконтрольності бюрократії політичній еліті, 2) невеликої за розміром правлячої еліти, 3) ефективної поліцейської машини, 4) гомогенного високо інтегрованого населення.

Децентралізована корупція – система незалежних монополій виникає, коли держава не здатна підтримувати політичний порядок. Бюрократи, що надають взаємодоповнюючі державні блага, діють незалежно як окремі монополісти і конкурують між собою за обсяги хабарів, встановлюючи кожен самостійно розмір хабарів з метою максимізації лише власної вигоди. Сплата хабара економічним агентом не гарантує отримання останнім сплаченого блага, а ймовірність вимагання за нього додаткових хабарів іншими чиновниками чи тим, що вже отримав первинний хабар, є високою. Для такої моделі характерними є порівняно висока сума кожного окремого хабара, що скорочує попит на державні блага, але низький загальний обсяг хабарів.

Конкурентна система корупції виникає, коли одне й те саме державне благо може надаватись двома чи більше державними органами одночасно і явна чи неявна змова між установами є неможливою. Тобто, різні державні органи конкурують між собою за хабарі. Для такої моделі характерними є порівняно низький рівень хабарів, що забезпечує безперервний попит на державні блага і найнижчий загальний обсяг хабарів.

С. Роуз-Акерман [6, с. 113-155.] дещо розширила кількість можливих типів країн і для своєї типології також використала ступінь конкурентності ринків корупційних послуг, однак додала до критеріїв ще й особливості політичного режиму та ступінь влади, підконтрольної керівнику країни. Дослідниця виділила 4 типи корумпованих країн: 1) клептократія, 2) двостороння монополія, 3) держава, що контролюється мафією, 4) конкурентне хабарництво.

Клептократія існує тоді, коли керівник країни (клептократ) розглядає державу як джерело власного збагачення. Якщо влада клептократа є абсолютною, він буде усувати конкуренцію у сфері привласнення державного майна, а також максимізувати прибутки шляхом формування ефективних економічних механізмів для функціонування державних монополій. Якщо ж влада клептократа не є абсолютною, він створює команду прибічників на основі фаворитизму, непотизму, клієнтелізму та патронажу і буде змушений ділитись зі своїми підлеглими прибічниками, створивши для цього корупційні мережі. Він використовує увесь спектр державного регулювання для отримання диференційної ренти. На практиці слабка влада клептократа стимулює формування мереж отримувачів хабарів на всіх рівнях державної влади, тоді корупція стає системною.

Двостороння монополія виникає, коли корумпованому керівнику країни протистоїть впливовий представник приватного сектора (у особі окремого бізнесмена, підприємства чи декількох підприємств). Кожен з опонентів прагне максимізувати власний прибуток за рахунок іншого. Пропорції розподілу ренти між ними залежить від сили чи слабкості їхніх позицій та методів досягнення мети.

Держава, що контролюється мафією, виникає, коли бюрократичний апарат слабкої держави вдається до децентралізованого пошуку джерел ренти в умовах високої монополізації влади у приватному секторі. Типом політичного режиму у таких державах може бути як погано функціонуюча демократія, так і авторитаризм зі слабким керівником країни. Монополістом у приватному секторі може бути місцева мафія, єдина велика корпорація, згуртована олігархія. Приватна влада захоплює державні ресурси, купуючи співробітництво держслужбовців, однак не здатна захопити всю владу в державі через брак сили та дезорганізованість бюрократичного апарату і змушена диверсифікувати політичні зв'язки для гарантування своєї безпеки за умов зміни влади.

Конкурентне хабарництво виникає, коли велика кількість корумпованих держслужбовців нижчих рівнів взаємодіє на ринку хабарів з великою кількістю незалежних громадян. Державна влада є слабкою, а кількість корумпованих держслужбовців здатна збільшуватись (висхідна спіраль) аж поки всі не стануть корумпованими, внаслідок наслідування прикладу інших або ж внаслідок суспільних очікувань.

Типологізації А. Шляйфера і Р.У. Вішни та С. Роуз-Акерман є більш теоретичними, оскільки засновуються на методі індукції, тобто моделюванні окремого ринку корупційних послуг з одним держслужбовцем та представником приватного сектора, а також з однією послугою, і розповсюдженні виявлених закономірностей на економічну систему в цілому з пошуком прикладів існування виявлених типів країн на практиці. М. Джонстон [2] використав дедуктивний метод, тобто його типологія базується на узагальненні емпіричного досвіду країн і бере до уваги не лише ступінь конкуренції на ринках та особливості політичного режиму, а й ступінь розвитку інститутів. За наведеними критеріями М. Джонстон виділяє такі 4 типи (синдроми) корупції у державі: 1) ринки впливів, 2) елітні картелі, 3) олігархія та клани, 4) високопоставлені магнати.

Ринки впливів або ж корупція зрілих держав [8, с. 10] виникають, коли створюються ринки легальної та відкритої купівлі впливу (у вигляді механізмів фінансування політичних партій та лобіювання) на політиків та держслужбовців, пов'язаних з прийняттям чи виконанням певних рішень без цілей отримання політичного домінування. Ознаки держав: сильні та легітимні політичні та економічні інститути, зріла демократична система та ринкова економіка, автономність бюрократії від політичної еліти, відносини між елітами базуються на умовах пату, а не змови.

Елітні картелі або ж корупція держав з мережами еліт [8, с. 11] має місце, коли створюються розгалужені мережі, що об'єднують різні еліти, які стають дуже зацікавлені у збереженні *status quo* і у супротиві політичним та економічним конкурентам. Ключові актори таємно домовляються під виглядом політичної конкуренції і встановлюють контроль над державним апаратом та секторами економіки. Корупція у таких державах ранжується від помірної до високої, однак є жорстко контрольована згори, а корупційна рента розподіляється між членами мереж, зв'язуючи їхні інтереси. Такий зв'язок може сприяти створенню політичної єдності еліт, яка частково компенсує слабкі офіційні інститути, і створювати умови для ефективного впровадження програм розвитку. В інших випадках еліти використовують мережі лише для підтримання власної гегемонії. Держави з мережами еліт мають помірно сильні інститути, демократичні системи та ринкові інститути, що знаходяться у стані реформування.

Олігархія та клани або корупція слабких перехідних держав [8, с. 11]: ситуація, коли непевні у збереженні свого статусу еліти захоплюють владу та багатство в умовах інституційного вакууму і швидкого відкриття політичного простору та економіки. Такі еліти прагнуть у будь-який спосіб захистити свої здобутки. Відбувається первинне накопичення капіталу, яке є джерелом несправедливості у суспільстві. Слабкі перехідні держави мають слабкі інститути, перехідні демократичні системи і зростання нових ринків на базі неофіційної економіки [2].

Для такого типу держав характерні три форми інституціоналізованої корупції [3]:

1) адміністративна корупція низького рівня, коли налагоджується система отримання усіх державних благ лише з використанням корупційних схем в обхід легальних.

2) розпродаж державних активів держслужбовцями охоплює як безпосередньо розпродаж державного майна через механізми приватизації, так і навмисне неефективне управління державними активами чи присвоєння прибутків від таких активів держслужбовцями. Ці процеси є систематичними і відбуваються зі створенням корупційних мереж серед держслужбовців у різних органах влади. Такі мережі схильні до створення бар'єрів для входження в них некорумпованих держслужбовців, а також до самопідтримання у разі зміни керівництва державного органу і самовідтворення у разі збереження своїх посад хоча б декількома держслужбовцями зі старої мережі.

3) захоплення держави корупційними мережами держслужбовців, олігархів та кланів.

Елітні картелі та олігархія і клани є характерними для країн, що переживають трансформації і характеризуються виявленням С.П. Хантінгтоном [1] підвищенням корупції в умовах процесу політичної модернізації, який полягає у трансформації авторитарного режиму у більш демократичний, через поєднання слабких інститутів з новоствореними урядами.

Високопоставлені магнати або корупція слабких недемократичних держав [8, с. 11] – ситуація, коли впливовість окремих осіб визначається лише їхньою здатністю використати державну владу для власної вигоди. Слабкі недемократичні держави мають слабкі інституції, недемократичні режими і зростання нових ринків на базі неофіційної економіки.

З точки зору організації ринку корупційних послуг в Україні, протягом всіх років незалежності функціонує децентралізована корупція. Тобто, надання кожної державної послуги чи державного блага закріплене за одним монополієм державним органом. Однак, протягом 1991-1997 рр. корупція характеризувалась горизонтальною формою організації, тобто окремі держслужбовці здійснювали корупційні трансакції та отримували дохід від них незалежно один від одного та від управлінської вертикалі. З 1998 по 2004 рр. форма організації корупції змінилась на ієрархічну, тобто хабарі та інші доходи від корупційних трансакцій мали частково або повністю спрямовуватись від підлеглих до керівництва, проходячи при цьому декілька рівнів управлінської вертикалі. У цей же час стали створюватись чіткі плани корупційних відрахувань, які спускались управлінською вертикаллю згори донизу по всіх без винятку державних органах. Протягом 2005-2010 рр. ступінь ієрархічності української корупції значно знизився, однак це не спричинило зменшення корупційного навантаження на економіку, а збільшило корупційну ренту окремих держслужбовців різних рівнів. У 2010-2013 рр. ступінь ієрархічності української корупції зріс, перевищивши той, що спостерігався у 1998-2004 рр. Спектр державних послуг, які надавались з залученням корупційних схем, протягом 1991-2013 рр. значно розширився, покриваючи у 2013 майже 100% надання державних благ. Серед форм корупційних трансакцій протягом 1991-2013 рр. особливо розповсюдженими були фаворитизм, непотизм (кумівство), блат, покровительство та клієнтелізм, хабарі та підкуп і торгівля впливом. У 1991-2004 також домінували привласнення, розкрадання та шахрайство, а з 2010 – вимагання. Ймовірність надання держслужбовцем оплаченого в межах корупційної трансакції державного блага поступово однак невпинно скорочувалась протягом усього досліджуваного періоду.

Якщо розширити критерії типологізації, врахувавши особливості політичного режиму, то можна зробити висновок про зміну типів для України. В Україні протягом 1991-2013 рр. функціонує гібридний або ж перехідний політичний режим від авторитаризму до демократії, який у різні часи характеризувався різними поєднаннями базових режимів. Так, протягом 1991-2004 рр. домінуючою залишалась авторитарна складова як спадок радянських часів. Однак сильний керівник країни був змушений створювати команду прибічників з держслужбовців на основі фаворитизму, непотизму, клієнтелізму та патронажу і ділитись з ними корупційною рентою для забезпечення свого перебування при владі. Тобто, протягом 1991-2004 Україна була клептократією з досить сильним бюрократичним апаратом. У цей же час відбувалась швидка монополізація приватного сектора за рахунок створення олігархічних угруповань та кланів, які на цей період були досить слабкими, однак поступово нарощували свій вплив на владу. Починаючи з 2005 р. і до 2013 р. олігархія і клани набули достатньої влади у приватному секторі для конкурування з владою бюрократії. З цього часу керівник країни (у 2005-2009 рр. слабкий, а у 2010-2013 рр. сильний) змушений домовляється з окремими олігархами за розподіл корупційної ренти, тобто, з 2005 р. Україна стає двосторонньою монополією. Ступінь монополізації влади у приватному секторі в Україні зростає, однак в умовах продовження первинного накопичення капіталу характеризується високою конкуренцією між окремими олігархічними групами та кланами, що відображається у перерозподілі прав власності між ними в рамках механізмів рейдерства

та у неспроможності таких еліт до змови. Це наразі перешкоджає перетворенню України на державу, що контролюється мафією. Також варто зазначити, що відсутність змови або чіткої ієрархії між приватними елітами унеможлиблює захоплення держави приватними фірмами, натомість не перешкоджає захопленню держави політичними елітами чи бюрократією, що прискорилося з 2010 р. В умовах історично високого дискреційного впливу бюрократії на використання державної влади в Україні сформувалась азійська модель співвідношення влади і багатства, коли влада є ключовою для отримання багатства² і його збереження. З огляду на це, приватні еліти в особі олігархічних груп та кланів прагнуть забезпечити представленість своїх інтересів у владі шляхом лобіювання кар'єрного зростання зобов'язаних їм держслужбовців у різних сферах державного управління. Наявність вагомого адміністративного ресурсу є єдиною гарантією збереження майнових прав для приватного сектора в Україні.

Якщо розширити критерії типологізації, врахувавши стан інститутів, то Україну можна віднести до типу (синдрому) «олігархія та клани або корупція слабких перехідних держав». Отримавши незалежність, Україна стикнулася з інституційним вакуумом, що характеризувався 3-ма глобальними проблемами інститутів:

По-перше, відсутністю громадянського суспільства. Громадянське суспільство було повністю організаційно і функціонально заміщене державою (СРСР) протягом I-ї половини 1930-х років [4]. Пізніше в Україні виникали спроби певної незалежної від держави самоорганізації громадян (наприклад, дисидентський рух 60-х–70-х років тощо), однак такі спроби не носили масового характеру і жорстко карались державою, а отже не могли замінити відновлення або формування повноцінного громадянського суспільства.

По-друге, відсутністю ринку. Всі функції ринку за часів СРСР також перебрала на себе держава. Однак, як виявилось, вона не змогла їх виконувати ефективно, внаслідок чого ще за часів існування СРСР розпочався пошук нелегальних механізмів задоволення приватних інтересів, які всупереч комуністичній ідеології, не вдалося замінити державними, що призвело до розвитку корупційних трансакцій у формі галузевих номенклатурних мафій, блату тощо.

По-третє, відсутність держави [5, с. 54-55]. За деякий час після розпаду СРСР українська держава стала повністю відповідати всім формальним ознакам держави, однак не виконувала належним чином жодної з навіть базових функцій держави. Причинами цього можна вважати неспроможність наявного на той час бюрократичного апарату та політичної еліти забезпечити виконання функцій держави через а) некомпетентність бюрократичного апарату, та б) відсутність ефективною політичної еліти.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, можна констатувати наявність динаміки у корупції в Україні протягом 1991-2013 рр., яка проявляється у 1) змінах ієрархічності у цілому децентралізованих корупційних мереж та у 2) переході від клептократії до двосторонньої монополії завдяки зростанню монополізації влади у приватному секторі.

Література

1. Huntington S.P. Political Order in Changing Societies / Huntington S.P. – New Haven, CT: Yale University Press. – 1968. – 488 p.
2. Johnston M. Syndromes of Corruption: Wealth, Power and Democracy / M. Johnston. – New York: Cambridge University Press. – 2005. – 267 p.
3. Karklins R. Typology of Post-Communist Corruption / R. Karklins // Problems of Post-Communism № 49(4). – 2002 – p. 22-32.
4. Lewin M. Society, State and Ideology During the First Five Year Plan. Cultural Revolution in Russia, 1928-1931 / M. Lewin, Ed. S. Fitzpatrick. – Bloomington, 1978. – P. 166-201.
5. Motyl A. Dilemmas of Independence: Ukraine After Totalitarianism / A. Motyl. – N. Y., 1993. – 217 p.
6. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform / S. Rose-Ackerman. – New York: Cambridge University Press, 1999. – 282 p.
7. Shleifer A. Corruption / A. Shleifer, R.W. Vishny // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – № 108 (3). – p. 599-617.
8. USAID Corruption Assessment Handbook // United States Agency for International Development. – 2006. – May. – 180 p.

² На відміну від західної моделі, коли багатство є ключовим для отримання і збереження влади [2]